

László Tamás

Közelítések a reziliencia fogalmához és méréséhez a narrativitás kontextusában

Absztrakt: A koronavírus kapcsán kialakult járványhelyzetben világszerte radikálisan és hirtelen alakult át az emberek életmódja. Mindez, attól függően is, hogy a változások mennyiben lesznek tartósak, mélyrehatók, illetve visszatérők, messzemenőig befolyásolhatják a társas viszonyainkban megvalósuló kommunikációt, a kapcsolatteremtés lehetőségterének alakulását, végső soron pedig a közösségeket és a társadalmakat megtartó szolidaritást. A köznapis és tudományos diskurzusok a megoldást – többek között – a reziliencia, napjainkban divatos kifejezésében keresik. Mint minden népszerű hívószó esetében, természetesen számos értelmezési kísérlet, reflektálatlan előítélet és normatív képzet tapad ehhez a fogalomhoz is. A rezilienciát övező narratíva azonban maga is elemzés tárgyává tehető, és mint ilyen, releváns történetet mesélhet el számunkra arról, hogy milyen keretekbe ágyazott módon meséljük el magunknak a világot, amiben élünk. A tanulmányban ezt a kérdéskört járom körül, egyúttal kitérek néhány, a reziliencia fogalmával és empirikus kutatásával kapcsolatos episztemológiai és módszertani nehézségre, kérdésre is – mindezek alapján pedig javaslatot teszek a reziliencia, a rezilienciaélmény és a rezilienciaszabályozók fogalmi differenciálására.

Kulcsszavak: narrativitás, koronavírus-járvány, reziliencia, rezilienciaélmény, rezilienciaszabályozók

A reziliencia-fogalom használatának főbb vonalairól

Rugalmas ellenállóképességnek, más szóval *rezilienciának* nevezzük – egyszerűen fogalmazva – azt a képességet, ami lehetővé teszi a bizonytalanságot keltő, a megszokott életvitelt felkavaró események kezelését. (Kollár és Kollár 2020; Kollár és Kollárné Déri 2010; Holling 1972; Folke 2006; Joseph 2018; Chandler és Reid 2016, 2019) A tanulmány első felében különféle irányokból tekintem át, hogy e globálisan is egyre nagyobb hatású fogalom és a ráépülő elméletek mentén milyen narratívák látszanak kibontakozni a tudós közösségek berkeiben, a széles nyilvánosságban vagy éppen a vizuális kommunikáció területein. Az írás második felében kísérletet teszek arra, hogy – néhány alapvető belátásból kiindulva – kritikai felülvizsgálat tárgyává tegyük a jelenség empirikus vizsgálatát, mérhetőségét. Ennek nyomán – módszertani és episztemológiai szempontok figyelembevételével – jutok el arra az álláspontra, hogy a reziliencia kutatása során árnyalunk szükséges az általunk használt fogalmakat.

Betekintés a nyilvános diskurzusokba

A *Google Trends* adatai szerint az internetezők körében egyre fokozódó érdeklődés övezi a *resilience* kifejezést. (1. ábra) A nyilvánosságra hozott mérési adatok kezdete, 2004 óta lényegében folyamatosan nő az ilyen tárgyú felhasználói keresések száma, ami szemmel láthatóan megugrott a koronavírushoz köthető pandémia kezdeti időszakában, majd – egy kisebb visszaesést követően – a február 24-ei ukrajnai orosz inváziót megelőzően, 2022. február 6-a és 12-e között érte el eddigi maximumát. A keresések földrajzi lokációi alapján egyaránt élen járnak innovációs központok (mint például Szingapúr vagy Hongkong), régóta a fejlett régiókhoz sorolt országok (így Ausztrália vagy az Egyesült Királyság) és szegényebb, úgynevezett fejlődő országok, sőt, konfliktuszónák (Etiópia, Fülöp-szigetek, Kenya, Uganda, Jamaica stb.). A fogalom népszerűségi ütemének fonákját jelzi ugyanakkor, hogy a kapcsolódó témakörök tekintetében a leginkább kiugróan növekvő értékek a definíció, a jelentés, a szinonima gondolkörei mentén koncentrálódnak. A keresések erőteljesen kötődnek a pszichológiához – a legtöbb keresés egyúttal ehhez a témakörhöz is kapcsolódik, míg a Google relatív pontozásra épülő skáláján a „bronzérmes” ökológiai reziliencia csupán 12-t ért el a maximális, 100-hoz képest (ami a pszichológia témaköréhez tartozik). A fogalom köré épülő – nem (feltétlenül) tudományos vonatkozású – nyilvános diskurzusra vonatkozóan informatív, hogy az első 25 témakörben (a fentiekén kívül és a teljesség igénye nélkül) milyen sokféle terület kapott helyet: Estée Lauder, képzés, kockázat, katasztrófa, menedzsment, közösség, lelki egészség, stratégia, szociális, pszichés stressz, képesség, World of Warcraft, klímaváltozás, önmagunk.

A Google egy másik felülete, szolgáltatása, az ún. *Books Ngram Viewer* – minden esetlegessége és korlátja mellett is – további adalékokkal szolgálhat a reziliencia múltjára vonatkozóan, ami a fogalomtörténetet és mindenekelőtt a sok évtizedes trendeket illeti. Az adatok tanúsága szerint – legalább is a Google által rendszerezett, meglehetősen nagy volumenű és igen heterogén forrásanyag alapján – a *resilience* kifejezés számszerű előfordulása nagyjából az 1970-es évektől indult, eleinte lassabb, majd a '90-es évektől egyre gyorsuló ütemű növekedésnek. (2. ábra) Mára csaknem olyan népszerűvé vált, mint az – egyébként az elmúlt évtizedekben hozzávetőlegesen éppen ellenkező pályát befutó –

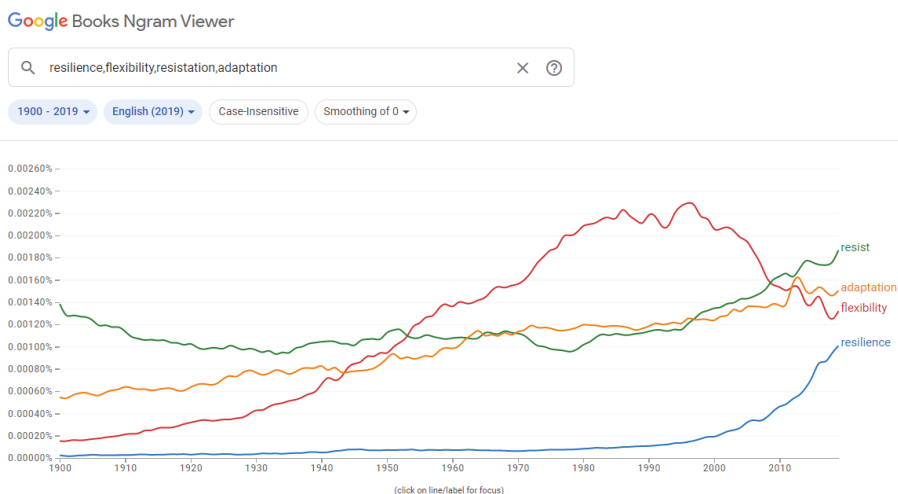
flexibility (rugalmasság).¹ A diagramon az is látható, hogy a fogalomkörhöz kapcsolódó, részben szinonimaként is felfogható más kifejezések, mint amilyen az *adaptation* (adaptáció, alkalmazkodás) és a *resist* (ellenáll, ellenállás),² ugyancsak emelkedő tendenciát mutatnak, ami a használati gyakoriságot illeti.

1. ábra. A reziliencia iránti érdeklődés mértékének változása³

Forrás: Google Trends (2022)

2. ábra. A reziliencia és szinonimái előfordulásának időbeli változása a vizsgált szövegtörzsben⁴

Forrás: Google Books Ngram Viewer (2022)

1 Kézenfekvő, de további alátámasztásért kiáltó következtetés, hogy az egymás hozzátvetőleges szinonimájának is tekinthető szavak népszerűségének ellentétes irányú, párhuzamos változása mögött legalább részben az áll, hogy egyes szerzők a *rugalmasság* szavát lecserélték, és a korszerűbb *rezilienciával* helyettesítették.

2 A *resistance* szóalak előfordulása nagyságrendekkel magasabb az elemzésbe bevont többi kifejezésnél, így a jobb vizuális összehasonlíthatóság végett a *resist* formát használtam.

3 „A számok a keresési érdeklődést jelzik a grafikon legmagasabb pontjához képest az adott régióban és időszakban. A 100-as érték a kifejezés legnagyobb népszerűsége; az 50-es érték azt jelzi, hogy a kifejezés feleannyira népszerű. A 0 azt jelenti, hogy nem áll rendelkezésre elég adat a kifejezéshez.” (Google Trends 2022) Az ábrán szereplő két megjegyzés szerint a Google adatgyűjtő rendszerére frissítést alkalmaztak a következő napokon: 2016. január 1-jén és 2022. január 1-jén.

4 Angol nyelvű, 1900 és 2019 közötti megjelenési dátummal rögzített könyvek.

A tudományos érdeklődés két ütemben, először az ezredforduló környékén, majd még nagyobb mértékben 2005 után fordult ugrásszerű mértékben a reziliencia fogalma felé. Társadalmi összefüggései kapcsán is a 2000-es években élénkült meg a figyelem a tudós közösségeken belül (Xu, Marinova és Guo 2014). A latin eredetű⁵ fogalom felhasználása azonban régebbre nyúlik vissza, és sok más, a társadalomtudományokban előszeretettel használt kifejezéshez hasonlóan, igen távoli forrásvidékről, ez esetben a mérnöki fizikából származik (Békés 2002).

Az emberrel foglalkozó diszciplínák közül a pszichológiát érdemes kiemelnünk, amely már az 1950-es években olyan képességként említette a rezilienciát, mint amely segít megbirkózni különféle traumákkal (Seery, Holman és Silver 2010).⁶ A jelentés elméleti megalapozása szempontjából mégis jelentősebbnek tűnik az ökológiai gondolkodás hozzájárulása, amely mindenekelőtt az élővilág és az emberi tevékenység viszonyához kötődően kezdett foglalkozni a témával. Az ember környezetet átalakító nyilvánvaló hatása a 20. század második felében az élőhelyek fennmaradásának és a fenntarthatóságnak a kérdéseire irányította a figyelmet. A megfigyelések nyomán az a kérdés fogalmazódott meg, hogy bizonyos krízisek, illetve katasztrófák után az egyes ökoszisztémák milyen mértékben képesek regenerálódni, valamint helyreállíthatók-e egyáltalán. A nagyon is konkrét problematikára alkalmazott megközelítések egyik irányát a *rezisztencia* (nagyjából: ellenállási képesség) fogalmával ragadhatjuk meg – de hamar kiderült, hogy az nem feltétlenül alkalmas a valós folyamatok leírására. A vonatkozó gondolkodásnak ezen a pontján merült fel a *reziliencia* kifejezés, amely magában hordozza nemcsak az ellenállóképesség, de a rugalmasság⁷ aspektusát is.⁸

A fogalommeghatározások alkalmazási területektől és szerzőktől függően meglehetősen nagy változatosságot mutatnak,⁹ de megfigyelhető egy alapvető kettősség a jelentést illetően – ezt az egyszavas magyar megfelelő hiányában is jól jelzi a szinonimaként használatos két, magyar nyelvű szókapcsolat: a *rugalmas ellenállóképesség* (Knapek és Kuritárné Szabó 2015; Urbán és Kovács 2016), valamint a *rugalmas alkalmazkodóképesség* (Kádár 2018).

5 *Resilio*: visszaugrik, visszapattan, nem lehet ráakasztani vagy kenni, nem áll meg rajta, összehúzódik, valamitől eláll, felhagy (Finály 1884).

6 A „reziliencia-gondolkodás” tudományterületeken átvivő népszerűségének növekedését azzal is szokás magyarázni, hogy megnőtt az igény a komplex folyamatok megértése iránt, amiben a reziliencia „rendszerfogalom” mivolta nagy segítségre tud lenni (Szokoloszy és V. Komlósi 2015).

7 A rugalmassághoz köthető megközelítések nemcsak a reziliencia fogalma kapcsán törtek előre. Boltanski és Chiapello (1999) a kapitalizmus alakváltozásai nyomán tulajdonított újonnan kiemelkedő jelentőséget a rugalmasság köré szerveződő – öniszervező – narratívának (Takács 2007).

8 A vonatkozó nemzetközi szakirodalomból kiemelendő Norris és munkatársai (et al. 2007) tevékenysége, akik a reziliencia fogalmát mindenekelőtt metaforaként kezelik. Ezen értelmezés szerint Holling (1973) a fizika területéről kölcsönözte a fogalmat, hogy az ökológiai ellenállóképésre, később pedig az egyéni traumák és a stressz kezelésének vonatkozásában alkalmazza. A fentiekben kívül kiemelhetjük még Folke (2006) megközelítését, aki szerint a rugalmasság révén nem egyszerűen a korábbi állapot tér vissza, hanem egy új normalitás jön létre.

9 Székely Iván (2015) kimerítően értekezett a fogalom történetéről és jelentésének változatairól, melyek alkalmazási területenként különféle aspektusokra helyezik a hangsúlyt. Székely a magyar recepció úttörőjeként Békés Verát említi, aki már jóval korábbi, 2002-es írásában járványszerűen terjedő fogalomként írja le a rezilienciát (Békés 2002).

A narratíva, mely az ellenállásra való képességet és az alkalmazkodás iránti nyitottságot a rugalmasság „jelszavával” kapcsolja össze a rezilienciáról szóló diskurzusokban, egyúttal egy mélyebb és nehezen összebékíthető emberi szükségletkettősséget is kifejez. Ez a biztonság és a változás értékére, az e kettő iránti, nehezen feloldható ellentmondásra, feszültséggel terhes igényre vezethető vissza. A rugalmas ellenállóképesség narratív szempontból az állandóságok kereséséről szól, célként az identitás megőrzése és rögzítése jelenik meg.¹¹ A környezeti kihívásokra adott kívánatos válasz, eredmény a visszapattnás (az eredeti vagy egy ahhoz meglehetősen hasonló) állapotba. Ezzel szemben a rugalmas alkalmazkodókészség a változás szükségszerűségéből levezetett megújulási képességre összpontosít, épít. Ebben a kontextusban nagyobb hangsúlyt kap az új minőség kialakulása/kialakítása, a bizonytalan és dinamikusan változó környezetben – az állandóságok keresése és azok megőrzése helyett – a fejlődési lehetőségek kutatása, az önmeghaladás gondolata.¹²

*A reziliencia képi metaforáiról*¹³

A nyilvános és tudományos diskurzusok sajátosságai mellett érdemes röviden kitérni arra is, hogy milyen képi megjelenítések kísérik, illetve helyettesítik a reziliencia fogalmát.

10 A pszichológiai szakirodalom – ahogy arra jelen tanulmány számos pontján kitérek – alapvetően az én pszichés biztonságára felfől látszik közelíteni a vonatkozó narratívához, főként ebből az aspektusból tekint a kérdésre. Ezzel ellentétben más, inkább az emberi viszonyok makroszintjével foglalkozó diskurzusok esetében nem feltétlenül ilyen egyértelmű a helyzet. Itt csak utalhatunk rá, de az elmúlt években élénk vita bontakozott ki a kérdéssről, mely diskurzusban a reziliencia már nem egyoldalúan mint pozitív értelmű fogalom jelenik meg. Vannak, akik szerint a neoliberalizmus ideológiája mentén a reziliencia fogalmát politikai aktorok arra is használják, hogy az állampolgárok alapvető szükségleteinek biztosítását illetően a felelősséget áthárítsák az egyes emberre – ilyen értelemben a fogalom, használatának következményeit tekintve, a biztonság ellentétévé válik (Chandler és Reid 2016). Hozzátehetjük, hogy a reziliencia efféle, alternatív olvasata egyrészt inkább mintha csupán makroszinten jelenne meg (a társas viszonyok mikroszintjével foglalkozó kutatókat a jelek szerint kevésbé érintette meg a jelenség illetően vetülete), másrészt pedig egy párhuzamos tendenciáról is beszélhetünk, amit a diskurzuselméletek nyomán szekuritizációs törekvéseknek is nevezhetünk. Ezek lényege, hogy a politikai ágensek kommunikációjuk során kijelölnék egy valós vagy nem-valós veszélyt, azt adott esetben felnagyítják, egyúttal pedig úgy keretezik a kapcsolódó narratívát, hogy abban a megoldást biztosító szereplő pozíciójába helyezkednek (Máté-Tóth és Szilárdi 2022).

11 Sajátosan modern – a német romantikával megjelenő, de a mai napig ható – programnak tekinthetjük az autentikus személyiség kidolgozását, ami a kultúra számos területén tetten érhető (Taylor 1989).

12 A 20. századi szociológiában újdonságot jelentett a többek között Niklas Luhmann (2006) nevével fémjelzett rendszerelmélet, amelyben „az identitás helyét egyre következetesebben a differencia veszi át” (Hidas 2018: 328). Ebből a megközelítésből a korábbiaktól eltérő emberkép is adódik – az állandóság és megragadhatóság helyett a bizonytalanság válik dominánssá, ahol a folyamatos differenciálódás „használatatlanná teszi a személyek és társadalmak önképének megfestésére használt jól bevált ipari társadalmi történeteket” (Kollár és Kollár 2017: 36).

13 A témában elvégzett online (vizuális) diskurzuselemzés eredményeit, melyből jelen fejezetben – terjedelmi okokból – pusztán részleteket áll módomban bemutatni, konferenciaelőadás keretében ismertettem bővebb formában (László 2022). Az elemzés során a Google képkereső szolgáltatását és a Google Chrome böngészőt használtam (inkognitó módban). Az elméletvezérelt mintavétel (Corbin és Strauss 2015) során kizártam a szöveget is tartalmazó képeket, mivel a reziliencia-képesség elérését segítő receptjellegű infografikák sokasága meghatározó az internetes tartalmak között – így viszont háttérbe szorult a vizuális tartalom. Ezt követően a reziliencia (resilience) keresőszóra kapott első száz képet elemeztem, a későbbi kevéssé informatív bizonyuló formai jellemzők, valamint a képek összetevői/elemei, a visszatérő toposzok/szimbólumok, illetőleg az implikált üzenetek mentén. A MAXQDA kvalitatív szövegelemző szoftver segítségével összesen 777 darab kódot párosítottam a vizsgált képekhez. Az eredmények – az elemzési módszer sajátosságaiból adódóan – értelemszerűen tartalmaznak subjektív elemeket is, legalább is, ami az általuk elmesélt történeteket, vagyis a narratívák értelmezését, interpretációját illeti. Ugyanakkor mégsem tekinthetők önkényesnek, hiszen a kiválasztási szempontokban nem játszott szerepet ízlésalapú válogatás, és a kutatási kérdések is a képek elemzését megelőzően lettek meghatározva.

Mit árulnak, árulhatnak el számunkra ezek a megjelenítések a fogalom gyakorlati használatáról, alkalmazásáról, kulturális jelentésösszefüggéseiről, illetve általában a köré épülő diskurzusról? A reziliencia diskurzusának képi metaforáiban milyen szerep jut a koronavírus-járványnak és az hogyan jelenik meg bennük? Jelen van-e, és ha igen, miként maga az *ember* (mint központi alak és/vagy mint társas lény) ezeknek a vizuális ábrázolásoknak a részeként?¹⁴

A reziliencia – internetes – képi megjelenései meglehetősen élénk, változatos „elbeszélsmódot” mutatnak, melyek csupán érintőlegesen kapcsolódnak a koronavírus-járványhoz. A vizsgált korpuszban tipikus elem a vírussejteket szimbolizáló, nyúlványos gömbök elhelyezése, illetve a járványhullámokra utaló (víz)hullámszerű (6. ábra, a mellékletben) megjelenítés, melynek biblikus áthallásai is vannak, amennyiben megidézik az özönvíz-történeteket. A pandémia (és az ellene való védekezés) további szimbólumává vált az arcot takaró maszk, illetve bizonyos – „újraértelmezett” – társas gyakorlatok, rituálék: a „könyök-” és „ökölpacsi”. Az emberábrázolások viszonylag nagyobb szerephez jutnak, de ezek az alakok általában nem kifejezetten feltűnők, hangsúlyosak – a humán elem sokszor nemi szempontból sem beazonosítható, inkább a sematikus ábrázolás jellemző.¹⁵ További jellegzetesség, hogy a rendszerint egymagában álló szereplő heroikus küzdelmet folytat a környezettel, az elemekkel. Ritkábbak a kettesével vagy csoportban való ábrázolások – így pedig egymás segítségének, a közösségi élménynek, a szolidaritásnak a bemutatása is (helyette az individuumokra szabott egyéni megküzdés a domináns narratíva). Fel-felbukkannak viszont a „harmadik világban” készült fotók, melyek – pusztán a képek tanúsága szerint – különféle humanitárius akciókról tudósítanak (7. ábra, a mellékletben). A kitartás és teljesítmény kettőse plasztikusan jelenik meg *Sisyphus* mitikus karakterének (3. ábra) különféle képi újrafogalmazásai révén.¹⁶

A háttér és terep gyakran jelenik meg életre első látásra alkalmatlan terek (kiszáradt talaj, városi kövezet, beton, sivatag) képében. Szintén visszatérő a vertikálitás – az emelkedő, a hegyoldal, az út vagy a vonaldiagram utal(hat) magára a környezeti és társadalmi változásokra is. A természet túlnyomórészt nem a „szebbik arcát” mutatja: eső, vihar, villám és hullámok jelennek meg a képeken. Különös jelentőséggel bírnak a növények a reziliencia képi diskurzusa szempontjából, ami önmagában is jelzi a fogalom összekapcsoltságát az ökológiai gondolkodással: a hajtások, virágok egyértelműen a remény kontrasztját mutatják, életszimbólumok az élehetetlen környezetként megjelenő háttér előtt. Külön szót érdemelnek az igen differenciált formában megjelenő *fák*, amelyek mintegy az ember metaforikus helyettesítői a képeken: ők a drasztikus események, drámai szituációk „hősei”

14 Ezek a kérdések voltak egyúttal az online (vizuális) diskurzuselemzés kutatási kérdései is.

15 Gyakoriatok a semleges kifejezésmódot képviselő jegyek, testrészek – így például az kezek vagy az agy ábrázolása (ami a cselekvő és a gondolkodó ember képét juttathatja eszünkbe).

16 Ehhez értelemszerűen olyan elemek társulnak, mint a szikla vagy a hegy, az út és a cél, adott esetben pedig – már némiképp távolabbi képzetársítást szükségelve – a dobogó, az emelvény vagy a pulpitus. Ennek az ábrázolásnak egy altípusaként is felfoghatók azok az események, amikor nem az emberalak, hanem a környezeti tényezők játszanak kezdeményező szerepet. Ilyenek a láncreakció-szerűen dőlő dominók vagy a széthulló kártyavár, melyekhez képest háttérbe szorul a – destruktív folyamatokkal való sikeres és előremutató – megküzdés, előtérbe kerül viszont a válság-, illetve katasztrófa helyzet megjelenítése.

(4. ábra).¹⁷ Érdekes módon a szintén – bár jóval kisebb arányban – megjelenő *gépek* nem töltenek be efféle, helyettesítő funkciót (ilyen értelemben a növény–ember metafora kiforratlan alternatíváját jelentik). A különféle gépek, technikai eszközök (papírrepülő, papírhajó, úrhajó stb.) az emberi erő kifejezői, egyúttal utalások a technikai-technológiai alapú társadalomra. A „posztmodern űrben” – a puzzle-játék képében – a közös konstrukció és együttműködés, a társas lehetőségek keresése is megjelenik (8. ábra – a mellékletben).

3. ábra. Sisyphus mitikus karakterének megjelenése a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google

4. ábra. A fa metaforikus megjelenése a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google

¹⁷ A fa „minden növényi jelkép közül a legösszetettebb jelentésű, egyetemes szimbólum.” Alapjelentései között megtalálható az élet, az örök fejlődés, a folytonos megújulás (Hoppál et al. 2010: 81), melyek mind „rímelnek” a reziliencia fogalmára, jelentésére. A fa egyúttal az idő szimbóluma is; kultúrtörténeti jelentősége okán Jankovics Marcell (1991) például külön könyvet szentelt a fa mitológiájának.

A képeken megjelenő különféle elemek közül egyesek hátráltató, mások segítő funkciót töltenek be a központi alak szempontjából. Előbbi kategóriába sorolható a szikla, a kő, a (faltöréshez használt) betongolyó, a felemelésre váró terhek, súlyok, illetve a sérülékenységet is kifejező kártyalapok (kártyavár). A füstgomolynak tetsző szimbólumok egyúttal bizonyos fenyegetések arctalanságát, a *bizonytalanság* és az ismeretlen félelemkeltő voltát is megragadják (5. ábra). A fentiekkel szemben a trambulín „szó szerint” is utal a rugalmas visszapattanásra, a zászló, a túrabot és a létra a célok elérését jeleníti meg képi formában, míg az agy, a könyv, a fogaskerék, valamint a csavarkulcs az intellektuális és gyakorlati problémamegoldás metaforáiként is felfoghatók.¹⁸

5. ábra. A bizonytalanság jelentette fenyegetés megjelenése a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google

18 A maszk, a védőruha, az ablaküveg és a pajzs pedig leginkább védelmi funkcióval bírnak, ami különösen a koronavírus összefüggésében nyer értelmet.

A rezilienciához kapcsolódó képi diskurzus nem minden esetben helyez valamiféle konfliktust a középpontba. A derű és a teljesség fejeződik ki azokon a képeken, amelyeken a napfény, az öröm, a vidámság és az emberi erő játssza a főszerepet. Összességében ugyan az implikált üzenetekben a negatív aspektus a domináns, rendszerint a belőle következő reakció is központi elem: ezek a biztonság, a védekezés, az ellenállás képeit hordozzák. Talán a reziliencia fogalmának bonyolultságát (vagy a komplexitás ábrázolásának nehézségét) is jelzi, hogy maga a rugalmas ellenálló- és visszapatpanási képesség csak igen ritkán jelenik meg vizuálisan – helyette egyfelől az *erőfeszítés, a kitartás és a hősiesség* (mint kapcsolódó „eszközértékek”), másfelől pedig a *siker, a teljesítmény és a célok elérése* (mint kapcsolódó „célértékek”) kapnak helyet a képeken.¹⁹

Megfontolások a reziliencia empirikus kutatása kapcsán

Mérőeszközök: reziliencia-skála és rezilienciaélmény-skála

Az emberek és embercsoportok rezilienciáját mérni kívánó kutatók az empirikus társadalomkutatási gyakorlatban többféle módszert és mérőeszközt alkalmaznak.²⁰ Az egyik, talán leginkább elterjedt – pszichológiai megközelítésen alapuló – kérdéssor az úgynevezett *Connor–Davidson reziliencia-skála* (Connor és Davidson 2003), aminek több, eltérő hosszúságú változata is „forgalomban van”. Magyarországon is alkalmazzák mind a 25-, mind pedig a 10-ites változatát (Kiss et al. 2015; Járai et al. 2015) (1. táblázat). Ezt a skálát eredendően a klinikai gyakorlatban való alkalmazásra szabták, mindez pedig alapvetően határozza meg azokat a korlátokat, amelyek között az eredményeket célszerű értelmezni. Ahogy az az állításokból is látszik, a skála az egyéni szintű képességekre és az individuum belső világára, érzéseire, önképére fókuszál (a kidolgozásában élen járó diszciplína tárgykörének megfelelően). Ezzel összhangban az általa való mérés nyilvánvaló célja a vizsgált egyén képességeinek (és hiányosságainak) – keresztmetszeti – felmérése, következtetés levonása az adott személy aktuális pszichés erőforrásaira, állapotára vonatkozóan (a szükséges terápia felmérése érdekében).²¹

19 Az eszköz- és célértékekről bővebben ld. Rokeach 1973.

20 A Connor és Davidson (2003) nevével fémjelzett mellett számos további teszt használatos a reziliencia mérésére. Így többek között a felnőttkorúak rezilienciáját mérő „RSA” (Resilience Scale for Adults – Friborg et al. 2003), a mindössze hat tételt tartalmazó „BRS” (Brief Resilience Scale – Smith et al. 2008), a már 1993-ban (vagyis a legtöbb, ma is használatos skálánál régebben) kidolgozott, Wagnild és Young (1993) nevéhez köthető, valamint a protektív faktorokra koncentráló „SPF” (Scale of Protective Factors – Madewell és Ponce-Garcia 2016), a neurobiológiai szempontok mentén kifejlesztett „PR6” (Predictive 6 Factor Resilience Scale – Roussouw és Roussouw 2016) vagy a tanulmányi sikeresség mérésére kifejlesztett „ARS-30” (Academic Resilience Scale) teszt (Cassidy 2016).

21 Alkalmazása azonban túlmutat a pszichológián. Magyarországon a koronavírus-járvány társadalmi és gazdasági hatásainak vizsgálata során a közösségi és az egyéni rezilienciát egymás összefüggésében is elemeztük, aminek részét képezte a Connor–Davidson-féle skála használata (Kövesdi et al. 2022).

1. táblázat. A Connor–Davidson-féle reziliencia-skála állításai²²

Állítások
Képes vagyok arra, hogy alkalmazkodjak a változásokhoz.
A stresszel való megküzdés megerősít.
Mindig a legnagyobb erőbedobással cselekszem, mindegy, hogy miről van szó.
Amikor a dolgok reménytelennek tűnnek, akkor sem adom fel.
Tisztán gondolkodom és koncentrálok, amikor nyomás alatt vagyok.
Erős emberként gondolok magamra.
A megérzéseim alapján kell cselekednem.
Nagyon céltudatos vagyok.
Úgy érzem, én irányítom az életemet.
Dolgozom azért, hogy elérjem a céljaimat.
Képes vagyok arra, hogy alkalmazkodjak a változásokhoz.

Forrás: saját szerkesztés Járai et al. (2015) alapján

A válsághelyzetek és katasztrófák (így a koronavírus-járvány) többek között arra is felhívhatják a figyelmünket, hogy a reziliencia nem pusztán mint egyéni képesség, hanem mint közösségek, társadalmak (potenciális) erőforrása, ugyancsak lényeges. Ez a gondolat vezette a szakpolitikai intézkedések megalapozását is célzó, a Századvég Konzorcium által 2021-ben elvégzett, *Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén* című kutatást (Kollár és László 2022). A kérdőíves kutatás során az alapvetően pszichológiai szempontokra épülő, tízelemű Connor–Davidson-féle skála mellett két további állítással is mértük a válaszadók és csoportjaik rezilienciáját. Az eredetileg öt állításból összetevődő index – a koncepció szerint – összesen öt dimenzió mentén tenné mérhetővé az egyéni válaszadók (később aggregálható) rezilienciaélményét. Ezek a következők: *ágencia, coping, autonómia, asszertivitás, felelősség* (2. táblázat). Ezek vonatkozásában állításokat fogalmaztunk meg: a „milyen mértékben érzi igaznak vagy sem önmagára a következőket” kérdésre egy négyfokú skála (egyáltalán nem; inkább nem; inkább igen; teljes mértékben) segítségével adhatnak választ a kérdezettek.

22 Kérdés: „Kérjük, jelölje meg minden állításnál, hogy milyen mértékben volt jellemző Önre az adott kijelentés az elmúlt hónapban!” Válaszlehetőségek: 0 – egyáltalán nem igaz; 1 – ritkán igaz; 2 – néha igaz; 3 – gyakran igaz; 4 – szinte mindig igaz.

2. táblázat. A rezilienciaélmény-skála állításai

Dimenziók	Állítások
Ágencia	Ura vagyok az életemnek, rajtam múlik, hogyan alakul.
Coping	A megpróbáltatások ellenére is töretlenül haladok a céljaim felé.
Autonómia	Nehézséget jelent számomra nemet mondani mások kéréseire. ²³
Asszertivitás	Előbb vagy utóbb, de rendszerint elérem, amit akarok.
Felelősség	A problémáim visszavezethetők korábbi, rossz döntéseimre.

Forrás: saját szerkesztés

A reziliencia kutatásának lehetőségei (a koronavírus árnyékában)

A tanulmány további részében arra keresem a választ, hogy figyelembe véve a módszertani és episztemológiai korlátokat, *hogyan állíthatunk elő adatokat* (és tudást) arra vonatkozóan, hogy az emberek miként élték meg a pandémiát, mennyiben voltak képesek reziliens módon kezelni a váratlan és újszerű eseményeket. E példával egyúttal azt is igyekszem megvilágítani, hogy miért gondolom szerencsésebbnek (és precízebb, érvényesebb szóválasztásnak), ha a tárgyra vonatkozó (empirikus) mérőeszközök elnevezése során a reziliencia kifejezést bizonyos meghatározott esetekben az élmény utótaggal egészítjük ki.

Az empirikus társadalomtudományi kutatás számára az egyik lehetséges út a *longitudinális adatok* elemzése. Ez azonban korlátozottan tűnik célszerű megoldásnak, tekintetbe véve, hogy kizárólag olyan szempontok mentén nyílhat lehetőség az adatfelvételi időszakok közötti összehasonlításra, amelyek már a vizsgálódás homlokerében voltak a – koronavírus-járvány esetében legalább is mindenképpen – újszerű tapasztalatokat megelőzően is. E véges számú ismérv bővítése lehetséges ugyan, azonban a mostani tapasztalatokat csak egy későbbi helyzetben hasznosíthatjuk és értékelhetjük ki.

A *keresztmetszeti vizsgálódások* terén szélesebb körű lehetőségek kínálkoznak. Kérdőíves kutatások keretei között információt szerezhethetünk az egyéni szintű rezilienciaélményről, az adatok aggregálása révén pedig az értelmezést mezo- és makroszintre is ki lehet terjeszteni. Ekképpen – bizonyos megszorítások mellett – vizsgálni tudjuk az egyéni, a közösségi, de a társadalmi szintű rezilienciát is (pontosabban képesek vagyunk detektálni a rezilienciaélmény lenyomatait). Mindezt a jelenre vonatkozóan a legcélszerűbb megtenni, azonban – a további, torzító hatások ellenére – a retrospektív kérdés is lehetőségként kínálkozik (például arra keresve a választ, hogy a koronavírus-járvány előtt, a járványhelyzet alatt és azt követően mi történt, milyen változások következtek be). A szubjektív tényező miatt mindenekelett a keresztmetszeti kutatások esetében lehet érdemes a különféle – kvantitatív és kvalitatív – módszereket, eljárásokat egymással kombinálni.

23 Ennél a dimenziónál az értékek jelentése a többihez képest fordított.

Az interjú beszélgetések során megismert történetek segíthetnek megérteni a mérhető rezilienciaélmény adataiban tükröződő furcsaságokat.²⁴

Harmadik lehetőségként említhető, hogy a robbanásszerűen gyarapodó *rezilienciairodalom* alapján, abból kiindulva – önmagában is – olyan tényezőket, faktorokat azonosíthatunk, amelyek más, korábbi kutatások tanúsága szerint erősítik (vagy éppen gyengítik) a rezilienciát. Ezt az utat választva alkalmunk nyílik rá, hogy feltérképezzük egyének, közösségek vagy társadalmak erőforrásait, amelyek (a rendelkezésre álló tudásunk szerint) befolyásolják a rezilienciát. Ebben az esetben azonban fontos bevezetni még egy fogalmat, hiszen nem közvetlenül a rezilienciát (amit longitudinális összehasonlítás révén tudnánk mérni), de nem is a rezilienciaélményt (amit keresztmetszeti jellegű megkérdezések alapján tudunk vizsgálni), hanem a rezilienciaszabályozókat kutathatjuk.

Reziliencia, rezilienciaélmény, rezilienciaszabályozók

A tanulmány zárásaként kísérletet teszek három fogalom *definiálására*, melyek egymástól való megkülönböztetése – véleményem szerint – azért is fontos, mert a reziliencia központi fogalma, ha módszertani szempontokból vizsgáljuk, számos kockázatot rejt magában. Úgy vélem, a tárgyra vonatkozó kutatások eredményeinek pontos és érvényes értelmezése szempontjából érdemes külön beszélnünk a rezilienciáról, a rezilienciaélményről és a rezilienciaszabályozókról.²⁵

Ebben a gondolati keretben a *rezilienciát* egy olyan komplex képességnek tekinthetjük, amit egy entitás (egyén, közösség, társadalom) cselekvései, kommunikációja, illetve működése révén képes gyakorolni annak érdekében (vagy azt az eredményt előidézve), hogy önnön belső integritását (mezo- és makroszinten a szolidaritás révén) megtartsa, külső határképző autonómiáját (identitását) fenntartsa, illetve hogy szerveződését tekintve a számára környezetként adott körülményrendszer történései, eseményei nyomán is képes legyen akár visszarendeződni, akár új minősége(ke)t létrehozva biztosítani saját létezésének folyamatosságát, fenntarthatóságát. Az empirikus társadalomkutatás gyakorlatában *rezilienciaélménynek* azt a jellemzően egyéni szintű (ám a statisztikai elemzés során aggregálható) és kommunikáció révén megosztható, elbeszélhető (így többek között közvetlen megkérdezés által, áttételes módon a kutató számára is hozzáférhető,

24 Vegyük például azt a jelenséget, hogy a jelentékenyebb hatásoknak kitett, nagyobb változásokat megélt emberek jellemzően problematikusabb módon élik meg az átmenetet, mint azok, akiknek az életében csupán kisebb változások következtek be. A rezilienciaképesség az egyéni megélés valóságában szétszálazhatatlanul összekeveredik az objektíven átélt hatásokkal, változásokkal (Kollár és László 2022; László és Pillók 2022).

25 Az elmúlt néhány évtizedben számos mérőeszközt dolgoztak ki a reziliencia mérésére (Connor és Davidson 2003; Friborg et al. 2003; Smith et al. 2008; Wagnild és Young 1993; Madewell és Ponce-Garcia 2016; Roussouw és Roussouw 2016; Cassidy 2016). Ugyancsak meglehetősen sok kísérlet született arra vonatkozóan, hogy a reziliencia különféle megjelenési formáit tipizálják (Bourbeau 2013; Folke 2006; Hamel és Välikangas 2003; Holling 1998; Longstaff 2010; Raab et al. 2015; White és O'Hare 2014) – Székely Iván (2015: 12) a rezilienciafajtákra vonatkozó tipológiák közös vonásának tekinti, hogy a differenciálás révén az egyes szerzők a reziliencia két alapvető aspektusát igyekeznek megragadni: egyfelől egy statikus, meghatározható kiindulási állapothoz való visszatérést kísérlelnek meg leírni, másfelől pedig a változó, tanulni képes rendszerek állapotaihoz próbálnak viszonyítani. A mérőeszközök és tipológiák differenciálása mellett azonban – ismereteim szerint – a rezilienciával foglalkozó kutatók eddig nem tettek kísérletet arra, hogy episztemológiai és módszertani szempontok mentén magát, a központi fogalmat is szétbontsák.

megfigyelhető) tapasztalatot tekinthetjük, ami a fenti definíció szerinti képesség (a reziliencia) meglétének, „birtoklásának”, különösképpen pedig használatának megéltés-szerű, szükségszerűen (inter)szubjektív (és ekképpen relatív) tapasztalatán alapszik. A különféle diszciplínákon átívelően előállított tudományos tudás (a tárgykörrel foglalkozó szakirodalom) alapján a rezilienciára – pozitív vagy negatív – hatást kifejtő, azt valamiképpen (közvetlenül) befolyásoló tényezőket, faktorokat mindezek fényében *rezilienciaszabályozóknak* nevezhetjük.

Végeredményben elmondható, hogy a reziliencia fogalma, bár nem a semmiből lépett elő, a köré épülő narratíva – a jelek szerint – felpezsdítette a korunkra jellemző (sokszor globális eredetű vagy hatókörű) kihívásokról való széleskörű és tudományos gondolkodást egyaránt. A tanulmányban amellet érveltem, hogy a turbulensen terebélyesedő diskurzusban való részvétel közben nem ildomos megfeleledkeznünk a szakkifejezések árnyalt módon történő használatáról. Ennek érdekében – különösen az empirikus kutatási eredmények interpretációinak vonatkozásában – fontosnak látom a módszertani kötöttségek és az episztemológiai korlátok figyelembevételére nyomán rezilienciáról, rezilienciaélményről és rezilienciaszabályozókról *differenciált módon* beszélni.

Hivatkozott irodalom

- Békés Vera (2002): A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára. In „*Tudomány és történet*” – *Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére*. Forrai Gábor és Margitay Tihámér (szerk.). Budapest: Typotex, 215–228.
- Boltanski, Luc és Éve Chiapello (1999): *Le Nouvel Esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard.
- Bourbeau, Philippe (2013): Resiliencism: Premises and Promises in Securitisation Research. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1(1): 3–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/21693293.2013.765738>
- Cassidy, Simon (2016): The Academic Resilience Scale (ARS-30): A New Multidimensional Construct Measure. *Frontiers in Psychology* 7(1787): 1–11. DOI: <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01787>
- Chandler, David és Julian Reid (2016): *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Chandler, David és Julian Reid (2019): *Becoming Indigenous: Governing Imaginaries in the Anthropocene*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Connor, Kathryn és Jonathan Davidson (2003): Development of a New Resilience Scale: The Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety* 18(2): 76–82. DOI: <http://www.doi.org/10.1002/da.10113>
- Corbin, Juliet és Anselm Strauss (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. Pszichológia és Társadalom. Budapest: L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications.
- Finály Henrik (1884): *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin Társulat. Interneten: <https://latin.oszk.hu/cgi-bin/3/index.cgi> (letöltve: 2022. október 2.).
- Folke, Carl (2006): Resilience: The Emergence of a Perspective for Socio-Ecological Systems Analyses. *Global Environmental Change* 16(3): 253–267. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>
- Friborg, Oddgeir, Hjemdal, Odin, Jan Harald Rosenvinge és Monica Martinussen (2003): A New Rating Scale for Adult Resilience: What are the Central Protective Resources Behind Healthy Adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research* 12(2): 65–76. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/impr.143>
- Google Books Ngram Viewer (2022). Interneten: https://books.google.com/ngrams/graph?content=resilience%2Cflexibility%2Cresist%2Cadaptation&year_start=1900&year_end=2019&case_insensitive=on&corpus=26&smoothing=0&direct_url=t4%3B%2Cresilience%3B%2C0%3B%2Cs0%3B%3Bresilience%3B%2C0%3B%3BResilience%3B%2C0%3B%3BRESILIENCE%3B%2C0%3B.t4%3B%2Cflexibility%3B%2C0%3B%2Cs0%3B%3Bflexibility%3B%2C0%3B%3Bflexibility%3B%2C0%3B%3BFLEXIBILITY%3B%2C0%3B.t4%3B%2Cresist%3B%2C0%3B%2Cs0%3B%3Bresist%3B%2C0%3B%3BResist%3B%2C0%3B.t4%3B%2Cadaptation%3B%2C0%3B%2Cs0%3B%3BAdaptation%3B%2C0%3B%3BADAPTATION%3B%2C0%3B (letöltve: 2022. október 5.).

- Google Trends (2022). Interneten: <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=resilience> (letöltve: 2022. október 5.).
- Hamel, Gary és Liisa Välikangas (2003): The Quest for Resilience. *Harvard Business Review* (2003. szeptember 1.). Interneten: <https://hbr.org/2003/09/the-quest-for-resilience> (letöltve: 2022. november 29.).
- Hidas Zoltán (2018): *Törekény értelemvilágaink. A világalakítás rendje és szabadsága*. Conditio Humana 5. Budapest: Gondolat.
- Holling, Crawford Stanley (1973): Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* (4): 1–23. Interneten: <http://www.jstor.org/stable/2096802> (letöltve: 2022. november 29.).
- Holling, Crawford Stanley (1998): Two Cultures of Ecology. *Conservation Ecology* 2(2): 4. Interneten: <http://www.consecol.org/vol2/iss2/art4/> (letöltve: 2022. november 29.).
- Hoppál, Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András és Szemadám György (2010): *Jelképtár*. Budapest: Helikon.
- Jankovics, Marcell (1991): *A fa mitológiája*. Debrecen: Csokonai.
- Járai Róbert, Vajda Dóra, Hargitai Rita, Nagy László, Csókási Krisztina és Kiss Enikő Csilla (2015): A Connor–Davidson reziliencia kérdőív 10 ítemes változatának jellemzői. *Alkalmazott pszichológia* 15(1): 129–136. DOI: 10.17627/ALKPSZICH.2015.1.129
- Joseph, Jonathan (2018): *Varieties of Resilience. Studies in Governmentality*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316551028>
- Kádár Annamária (2018): Rugalmas alkalmazkodóképesség megalapozása gyermekkorban. *Magiszter* 16(2): 11–19. Interneten: <https://docplayer.hu/110810611-Rugalmas-alkalmazkodokepesseg-megalapozasa-gyermekkorban.html> (letöltve: 2022. november 29.).
- Kiss Enikő Csilla, Vajda Dóra, Káplár Mátyás, Csókási Krisztina, Hargitai Rita és Nagy László (2015): A 25-iteemes Connor–Davidson Reziliencia Skála (CD-RISC) magyar adaptációja. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika* 16(1): 93–113. DOI: 10.1556/Mental.16.2015.1.4.
- Knapék Éva és Kuritárné Szabó Ildikó (2015): Reziliencia: rugalmas ellenálló képesség a gyermekkori bántalmazással szemben. In *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció. Elmélet és terápia*. Kuritárné Szabó Ildikó és Tiszlár-Szabó Eszter (szerk.). Budapest: Oriold, 251–268.
- Kollár Dávid és Kollár József (2017): Tulajdonságok nélküli társadalom. *Új Jel-Kép* 6(4): 36–44. DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.3.37
- Kollár Dávid és Kollár József (2020): The Art of Shipwrecking: The Information Society and the Rise of Exaptive Resilience. *Dialogue and Universalism* 30(1): 67–84. DOI: <http://dx.doi.org/10.5840/du20203015>
- Kollár Dávid és László Tamás (2022): *A reziliencia Magyarországon – Megküzdés az életút és a járvány nehézségeivel* (kézirat).
- Kollár József és Kollárné Déri Krisztina (2010): *Vízen Járnai – A válságkezelés filozófiája*. Budapest: Mentofaktúra.
- Kövesdi Andrea, Bartal Anna Mária, Lukács J. Ágnes és László Tamás (2022): Az egyéni és a közösségi reziliencia összefüggései. In *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi–gazdasági hatásairól*. Horn Dániel és Bartal Anna Mária (szerk.). Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 99–104. Interneten: <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/FeherKonyv.pdf>. (letöltve: 2022. november 29.).
- László Tamás (2022): A reziliencia narratívái és metaforái (előadás). *Komplexitás, kultúra, individuum – Konferencia Hankiss Elemér tiszteletére 2022*. Konferencia. Kőszeg: iASK – FTI Hankiss Archívuma, 2022. május 2-3.
- László Tamás és Pillók Péter (2022): A reziliencia narratívái a járványhelyzet korában (előadás). Szekszárd – Online: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar – PTE KPVK – Applied Ontology Research Group. *Age of Narrativity? (A narrativitás kora?) konferencia*, 2022. április 8. Interneten: <https://www.youtube.com/watch?v=yYwbKjqaPs> (letöltve: 2022. június 25.).
- Longstaff, Patricia H., Nicholas J. Armstrong, Keli Perrin, Whitney May Parker és Matthew A. Hidek (2010): Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment. *Homeland Security Affairs* (6)3: 1–23. Interneten: <https://www.hsaj.org/articles/81> (letöltve: 2022. november 29.).
- Luhmann, Niklas (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest: Gondolat.
- Madewell, Amy és Elisabeth Ponce-Garcia (2016): Assessing Resilience in Emerging Adulthood: The Resilience Scale (RS), Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC), and Scale of Protective Factors (SPF). *Personality and Individual Differences* (97): 249–255. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.03.036>
- Máté-Tóth András és Szilárdi Réka (2022): Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában. *Regio* 30(1): 26–43. DOI: <http://doi.org/10.17355/rkkvt.30i1.26>
- Norris, Fran H., Susan P. Stevens, Betty Pfefferbaum, Karen F. Wyche és Rose L. Pfefferbaum (2007): Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology* 41(1–2): 127–150. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>

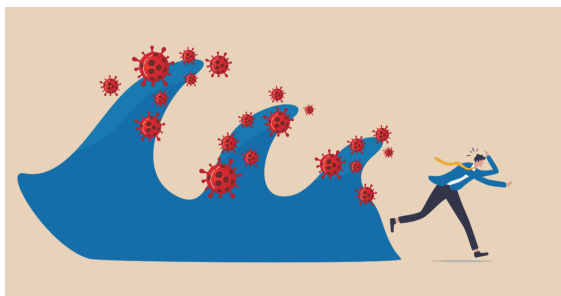
- Raab, Charles, Richard Jones és Székely Iván (2015): Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika* (94): 63–93. Interneten: http://www.replika.hu/system/files/archivum/94_04_raab_jones_szekely.pdf (letöltve: 2022. november 29.).
- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rossouw, Pieter és Jurie G. Rossouw (2016): The Predictive 6-Factor Resilience Scale: Neurobiological Fundamentals and Organizational Application. *International Journal of Neuropsychotherapy* 4(1): 31–45. DOI: <http://dx.doi.org/10.1244/ijnpt.2016.0031-0045>
- Seery, Mark D., Alison Holman és Roxane Cohen Silver (2010): Whatever Does Not Kill Us: Cumulative Lifetime Adversity, Vulnerability, and Resilience. *Journal of Personality and Social Psychology* 99(6): 1025–1041. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/a00213442605/2426>
- Smith, Bruce W., Jeanne Dalen, Kathryn Wiggins, Erin Tooley, Paulette Christopher és Jennifer Bernard (2008): The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. *International Journal of Behavioral Medicine* 15(3): 194–200. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Székely Iván (2015): Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. *Replika* 24(5): 7–23. Interneten: https://www.replika.hu/system/files/archivum/94_01_szekely.pdf (letöltve: 2022. november 29.).
- Szokolszky Ágnes és V. Komlósi Annamária (2015): A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia* 15(1): 11–26. DOI: <http://dx.doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2015.1.11>
- Takács Erzsébet (2007): A kapitalizmus új szelleme. *Szociológiai Szemle* 17(3–4): 266–274. Interneten: <https://szociologia.hu/dynamic/070304takacs.pdf> (letöltve: 2022. november 29.).
- Taylor, Charles (1989): *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Urbán Nóra és Kovács László (2016): A pszichológiai reziliencia, mint integrált alkalmazkodó rendszer. *Honvédtudomány* 68(3–4): 43–50. DOI: 10.29068/HO.2016.3-4.43-50
- Wagnild, Gail M. és Heather M. Young (1993): Development and Psychometric Evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement* 1(2): 165–178. Interneten https://sapibg.org/download/1054-wagnild_1993_resilience_scale_2.pdf (letöltve: 2022. november 29.).
- White, Iain és Paul O’Hare (2014): From Rhetoric to Reality: Which Resilience, Why Resilience, and Whose Resilience in Spatial Planning? *Environment and Planning C: Government and Policy* 32(5): 934–950. DOI: <https://doi.org/10.1068/c121117>
- Xu, Li, Dora Marinova és Xiumei Guo (2015): Resilience Thinking: a Renewed System Approach for Sustainability Science. *Sustainability Science* 10(1): 123–138. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s11625-014-0274-4>

László Tamás

társadalom- és kommunikációkutató, Századvég; doktori hallgató, ELTE TÁTK Szociológiai Doktori Iskola, interdiszciplináris társadalomkutatások PhD-képzés (Budapest)

Mellékletek

6. ábra. A koronavírus megjelenése a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google

7. ábra. A szolidaritás megjelenése a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google

8. ábra. Társas lehetőségek keresése a „posztmodern űrben” – a reziliencia képi diskurzusában

Forrás: Google